

Березюк Ю.В. Соціально-педагогічні передумови принципу полікультурності в підручниках іноземної мови// Проблеми освіти: Збірник наукових праць. – Вип. 82. – Вінниця-Київ, 2015. – С. 33-39.

УДК 378:373.3:81'243

*Ю.В. Березюк, викладач
Житомирського інституту медсестринства*

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРИНЦИПУ ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ В ПІДРУЧНИКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

В статье проанализированы социально-педагогические предпосылки принципа полекультурности в учебниках иностранного языка в общеобразовательных средних учебных заведениях, выявлены причины использования в качестве учебников rfr отечественных так и зарубежных изданий при изучении иностранного языка, указано на их общие и отличительные черты.

***Ключевые слова:** принцип полекультурности, учебники иностранного языка, социально-педагогические предпосылки.*

The article analyzes the social and educational prerequisites principle field of culture in foreign language textbooks. The research defines a reason to use textbooks as national and foreign publications in the study of a foreign language. The study shows the differences and similarities between national and foreign textbooks in a process of studying.

***Keywords:** textbooks, foreign publications, multiculturalism, social and educational prerequisites.*

Соціальні, економічні зміни, що відбуваються в українському суспільстві потребують нових концептуальних підходів до конструювання змістового компоненту процесу навчання, взаємозв'язку та інтеграції навчальних предметів, ефективного використання засобів навчання, особливо шкільного підручника.

Проблеми шкільного підручника досліджувала протягом тривалого часу плеяда науковців-дидактів: С.М. Бондаренко, Г.Г. Гранін, Л.О. Концева (перспективи розширення функцій підручника); В.І. Дайнеко (оптимізація підручника), В.В. Краєвський, І.Я. Лернер (дидактичне обґрунтування змісту підручника), В.С. Ледньов (склад змісту освіти і шляхи його втілення в підручнику), В.М. Столетов (наукові основи відбору змісту освіти в підручниках), Н.Ф. Гализіна (місце та функції підручника в навчальному процесі) та ін.

За останні десятиліття предметом інтенсивних досліджень стали підручники зарубіжних видань, особливо при навчанні іноземної мови. Широку палітру напрацювань в цій галузі пропонують як вітчизняні, так і зарубіжні методисти І.Я. Бім, Н.П. Басай, Н.П. Грачова, Т.К. Полонська, В.Г. Редько та інші.

Переважно основна увага дослідників зосереджена на особливостях організації навчання іноземної мови за допомогою підручників зарубіжних видань, натомість підготовка вчителя до їх використання, передумови цього поки що залишається не до кінця обґрунтованою.

Тому **метою нашої статті** є визначити та обґрунтувати соціально-педагогічні передумови, зокрема принципу полікультурності, при використанні підручників іноземної мови зарубіжних видань в загальноосвітніх середніх навчальних закладах

Теорія шкільного підручника має дворівневу структуру. Дидакти Д.Д. Зуєв, І.Я. Лернер та інші вважають, що існує загальна теорія підручника, предметом вивчення якої є універсальні принципи його конструювання (загально-дидактичний рівень) та часткова теорія підручника, що знаходить своє вираження в реалізації загальних принципів створення конкретного підручника з урахуванням особливостей навчального предмета, вікових особливостей учнів, типу школи та ін. (методичний рівень) [5].

Гуманістичні цінності сучасної освіти зумовлюють зміну авторитарно-дисциплінарної моделі підручника на особистісно зорієнтовану (О.Я. Савченко, І.С. Якиманська та ін.), де основними ознаками використання підручника є: зосередження на потребах учня, діагностична основа навчання; переважання навчального діалогу; співпраця, співтворчість між учнями та вчителями; ситуація вибору та відповідальності; турбота про фізичне та емоційне благополуччя школяра; пристосування методики викладання предмету до навчальних можливостей дитини; стимулювання розвитку і саморозвитку учня та ін. [9].

Що ж стосується підручників іноземної мови, то тут основним впливає завдання підготувати молоде покоління до життя в умовах багатонаціонального й полікультурного простору, виробити вміння спілкуватися та співпрацювати з людьми різних національностей, менталітетів і культур [8].

На думку Редька В.Г., концепція культурологічної компетентності передбачає залучення людини до загальнокультурного світу цінностей, де вона зможе реалізувати себе в майбутній професійній діяльності: з вузької сфери навчальних ситуацій вона виходить в широкій простір культури. Відповідно до цього твердження визначаються типи культури особистості. Засобами іноземної мови відбувається втілення принципу полікультурності за допомогою системи особистісних стосунків учнів або студентів з новою культурою і процесом оволодіння нею. Цьому сприяє виховання в учнів:

- позитивного ставлення до іноземної мови як засобу спілкування, поваги до народу, носія цієї мови, толерантного ставлення до його культури, звичаїв і способу життя;

- культури спілкування, прийнятої в сучасному цивілізованому світі;
- емоційно-ціннісного ставлення до всього, що нас оточує;
- розуміння важливості оволодіння іноземною мовою і потреби користуватися нею як засобом спілкування.

Зі змінами щодо визначення цілей навчання іноземної мови відбуваються зміни в системі навчання та організації іншомовної освіти на різних освітніх рівнях. Приймаються нові освітні стандарти, розробляються нові навчальні плани й програми, укладаються сучасні комунікативно-спрямовані підручники та впроваджуються інтерактивні методи навчання. Утім впровадження нововведень є більш ефективним за умови урахування не лише вітчизняного, а й передового європейського та світового досвіду.

При викладанні іноземних мов у Європі найбільш поширене комунікативно-орієнтоване навчання, сфокусоване на учня. Відповідно до цього будуються й підручники. Вчителі іноземної мови різних країн мають бути добре поінформовані про європейські ініціативи та проекти в системі освіти й мати змогу бути залученими до них, відчувати себе частиною цього процесу.

Розглянемо спільне та відмінне стосовно змістового компоненту підручників іноземної мови як вітчизняних, так і зарубіжних видань.

Спільним є те, що в будь-якому підручнику основне – це змістовий та процесуальний аспекти навчального матеріалу, тобто реалізація основного призначення підручника як носія змісту освіти та засобу навчання.

Узагальнивши спільні для всіх інтерпретацій змісту навчання складові та керуючись Державним стандартом базової і повної середньої освіти (іноземні мови) та Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти, обґрунтовано основні компоненти змісту навчання іноземної мови як загальноосвітнього предмету. Визначено такі три компоненти, а саме позамовний компонент, елементами якого є сфери спілкування, а також теми та ситуації, що визначаються цими сферами; комунікативний компонент, який включає в себе мовний, мовленнєвий та соціокультурний навчальний матеріал (зміст навчального матеріалу підручника), процесуальний компонент, тобто сам процес навчання, в якому й реалізується його зміст. Саме через соціокультурний компонент і реалізується принцип полікультурності при вивченні іноземної мови. В Україні існують умови, за яких у певній частині молоді формується полілінгвізм. Це стосується масового проживання представників різних національностей, які перед вступом до школи спілкуються рідною мовою, у школі розпочинають навчатися державною українською мовою і вивчають іноземну мову як загальноосвітній предмет

Слід звернути увагу на те, що в основі будь-якого підручника іноземної мови лежать певні дидактичні та методичні принципи, такі як зв'язок навчання з життям; свідомого навчання; наочності; науковості; систематичності та системності; врахування індивідуальних особливостей учнів та ін. Крім того, є загальні принципи використання підручників іноземної мови. Це принцип комунікативної спрямованості навчання; принцип врахування особливостей вивчення іноземної мови; принцип домінуючої ролі практичних завдань у всіх

сферах оволодіння іноземною мовою та принцип культуровідповідності. Дидакти виділяють ще й спеціальні принципи використання підручників іноземної мови зарубіжних видань: принцип навчання іноземної мови на основі типових зразку (моделей, структур, типових речень); принцип зв'язків мовних тренувань з мовленнєвою практикою; принцип взаємодії основних видів мовленнєвого діалогу; принцип усного випередження в навчанні читання та письма; принцип апроксимації навчальної діяльності; принцип інтенсивності початкової стадії навчання іноземної мови. Сам принцип полікультурності включає в себе побудову навчання на основі культурного плюаризму, розумінню рівноцінностей і рівних прав всіх етнічних і соціальних груп, які складають наше суспільство.

Зміст сучасного підручника іноземної мови зарубіжного видання нині орієнтується не на енциклопедичності знань учнів, а на розвитку в них пізнавальних здібностей. Потрібно навчати й виховувати не інтелектуалів-ерудитів, а людей, здатних застосовувати свої знання на практиці. Учнів потрібно вести від фактів до висновків і узагальнень, розвивати в них логічне мислення, креативні якості. Такий підхід до вивчення іноземної мови сприяє не лише активізації мислення, а й викликає інтерес до мови та культури інших народів, дає змогу задовольнити потребу школярів у новизні й актуальності навчального матеріалу.

Усвідомлюючи той факт, що сучасна освіта вимагає особистісно зорієнтованої моделі навчання, Савченко О.Я. виділяє провідними функціями вітчизняних підручників для школярів: інформаційну; розвивальну; мотиваційну.

Вчена відштовхується від положень, що провідним видом діяльності в школі є навчальна, а основними її компонентами – змістовий, мотиваційний та процесуальний. Тому саме за умови вдалої реалізації в шкільних підручниках вказаних функцій можливе повноцінне формування навчальної діяльності. [9] Кодлюк Я.П. вважає за доцільне доповнити вказаний перелік виховною функцією, оскільки саме втілення в підручниках цього елемента забезпечує набуття школярами досвіду оцінної діяльності, формування власних ціннісних орієнтирів, а в кінцевому рахунку – цілісне формування особистості. [7]

Одним із основних параметрів особистісного розвитку школяра на сучасному етапі визнано орієнтування його на загальнолюдські цінності. Тому важливим є включення ціннісно-зорієнтованого матеріалу в зміст шкільного підручника. Вважається, що основними закономірностями процесу формування цінностей є: інформація про ціннісний об'єкт; оцінювання об'єкта, у процесі якого відбувається співвіднесення його з потребами та інтересами особистості; вплив на емоційну сферу, тобто переживання цінності; цінність усвідомлюється і виявляється в ситуації вибору. Виходячи із зазначеного, важливо, щоб зміст підручника будується з урахуванням виділених закономірностей процесу формування, тобто в його структурі передбачити спеціальні тексти, що інформують про ті чи інші цінності; розробити відповідну систему завдань, яка включає не лише вправи на оцінювання, а й

такі, що дають змогу керуватися цінностями в своїх діях (у ситуації вибору), висловлювати особистісне ставлення до того, що відбувається та ін.

Багато вчених схиляються до думки, що в умовах особистісно-зорієнтованого навчання мотиваційну функцію підручника варто віднести до рангу провідних (Н.М. Бібік, О.В. Малихіна, О.Я. Савченко та ін). Тобто йдеться про те, що зміст навчального матеріалу, який зафіксовано в підручнику, а також його методичне забезпечення мають сприяти формуванню в школярів інтелектуальних почуттів, бажання вчитися; розвиткові позитивних мотивів навчання, пізнавальних потреб та інтересів, культуру відповідності та полі культурності.

Глибинним внутрішнім мотивом навчання іноземної мови є пізнавальний інтерес, який науковці вважають складним структурним утворенням, де переплітаються інтелектуальні, вольові та емоційні компоненти. Складність проблеми формування пізнавального інтересу засобами підручника полягає, на думку С.М. Бондаренка, «...у розробці способів його формування та у створенні адекватного апарату реалізації цих способів у підручнику» [5, с. 61].

Вчений-дидакт Д.Д. Зуєв виділяє такі основні функції підручника: інформаційна, трансформаційна (пов'язана із переробкою науково-теоретичних, світоглядних та інших знань з урахуванням принципу доступності); систематизуюча, закріплення та самоконтролю, самоосвіти; інтегративна, координативна, розвивальна, виховна та ін., так як «перелічений набір дидактичних функцій є безумовно відкритою системою і не претендує на остаточність». [7, с. 18].

Щодо підручника іноземної мови, то педагог-методист Д.Д. Бурман вважає, що традиційно вітчизняний підручник іноземної мови досконало виконує лише інформативну функцію, тим часом як сучасна закордонна навчальна книга ґрунтовно й різнобічно реалізує всі перелічені вище функції [7].

Що ж стосується підручників іноземної мови зарубіжних видань, то, на думку Жерара Ф., підручник виконує певні функції, коли він знаходиться в руках учня (наприклад, передає знання), і коли працює вчитель (наприклад, допомагає учню оцінити свої педагогічні досягнення). Жерар Ф. пропонує розглянути функції шкільного підручника по відношенню до учня і відповідно до вчителя, тобто функції викладання і учіння. До функцій учіння: віднесемо функція надання знань – «підручник надає знання таким чином, що учень засвоює особливі дані, концепції, правила, формули, факти, термінологію та користується цим усім у своїй діяльності» [1, с. 64]; розвивальну функцію – «підручник не тільки сприяє засвоєнню певного об'єму знань, але має також на меті навчити методів та підходів, тобто звичаїв та життя» [6, с. 65]; функцію закріплення вивченого матеріалу; функцію оцінювання знань – «підручник може пропонувати напрямки для оцінювання, або для самоперевірки з метою підготовки до іспитів» [6, с. 71].

Окремо слід виділити функції, які потрібні при вивченні іноземної мови. Це функції взаємодії з повсякденним життям: функція допомоги в інтеграції знань – «це найважливіша функція. Має два напрями: вертикальна інтеграція

– постійний зв'язок між знаннями й уміннями в межах однієї дисципліни; горизонтальна інтеграція – зв'язок навичок та умінь, набутих при вивченні різних дисциплін» [6, с. 71]; функція довідника; функція соціального та культурного виховання, – «...ця функція стосується усіх знань та умінь, пов'язаних з поведінкою, взаєминами між людьми, життям у суспільстві загалом» [6, с. 73]. Саме остання функція і реалізується через принцип полікультурності.

Щодо викладання, то шкільні підручники виконують по відношенню до вчителів головним чином освітню функцію: «задача полягає в тому, щоб надати вчителю інструмент, який дозволив би йому якнайкраще виконувати свою професійну роль в процесі викладання – навчання» [6, с. 80]. Тому Жерар Ф. пропонує наступні функції: функція надання наукової та загальної інформації; функція педагогічної підготовки з конкретної дисципліни – «підручник може виконувати функцію підвищення професійної кваліфікації: він пропонує вчителю низку методик та прийомів роботи...» [6, с. 80]; функція допомоги у викладанні та проведенні занять; функція допомоги в оцінюванні знань учнів. Всі ці функції допомагають реалізувати принцип полікультурності.

Вітчизняні педагоги-дидакти відмічають, що при застосуванні підручників іноземної мови зарубіжних видань слід відмітити те, що кожна конкретна освітня система задає специфічний тип підручника і програмово-методичне забезпечення його загалом.

Тому користуючись підручниками іноземної мови зарубіжних видань, слід звернути увагу на поєднання в структуру наукової досвідної стратегії управління освітнім процесом на цілісність і технологічність підручника, на переважання інтелектуального та соціального інструментів досягнення культурного змісту над іншими засобами навчання, на рівноцінне врахування основних пластів соціально-культурного досвіду (наука, культура, світогляд, мистецтво, розумова і практична діяльність) у відборі змісту підручника, на належне художньо-графічне та дизайнове оформлення.

Для вчителя важливо, щоб підручник забезпечував науковість змісту матеріалу, точність, простоту і доступність його викладу, чіткість формулювання визначень, правил, законів, ідей, точну й доступну мову тексту, чіткий розподіл навчального матеріалу за розділами і параграфами, тобто підручник має бути інтелектуальним самовчителем.

Зміст навчального матеріалу в підручнику може формулюватися за пов'язаними між собою генетичними (в історичній послідовності), логічним (відповідно до сучасної логічної структури конкретної науки), психологічним (з урахуванням пізнавальних можливостей учнів) принципами.

Оскільки підручник – модель процесу навчання, яка має забезпечити єдність змістової (носій змісту освіти) та процесуальної (засіб навчання для учня і вчителя) сторін, то саме в підручнику мають бути представлені основні елементи змісту освіти.

Зрозуміло, що на сучасному етапі підручник зможе повноцінно реалізувати свої функції лише за умови підвищення його якості, тому так

важливо володіти знаннями про критерії оцінювання навчальної книги й методи визначення цих критеріїв.

Що стосується підручників іноземної мови зарубіжних видань, то в них слід відмітити: відображення в змісті підручника рівня освіти, передбаченого державними стандартами; наявність оптимальної книжкової форми (гнучка внутрішня структура як підручника-книги, так і всього навчально-методичного комплексу); відповідність книжки стандарту поліграфічного виконання, яке ґрунтується на санітарних вимогах до видання навчальної літератури [11]. Принцип полікультурності тут допомагає краще адаптуватися особистості в часто мінливі умови існування в суспільстві.

У «Положенні про Всеукраїнський конкурс рукописів підручників для учнів загальноосвітніх навчальних закладів» сформульовано критерії оцінювання навчальної книги. Аналіз підручника пропонують здійснювати за такими трьома напрямками:

- науковість змісту (відповідність навчальній програмі, наступність, доцільність структурування навчального матеріалу, наявність завдань розвивального спрямування, обґрунтоване співвідношення теоретичного і фактичного матеріалу, зв'язок змісту підручника з життям тощо);

- доступність (відповідність віковим особливостям школярів, особистісна зорієнтованість навчального матеріалу, наочність і конкретність викладу, його емоційність, достатність довідкового забезпечення та ін);

- навчально-методичний апарат (методична доцільність введення наукових понять, вибору способу викладу, наявність засобів мотивації учіння, використання засобів засвоєння теоретичного і практичного матеріалу, методична достатність ілюстративного матеріалу, доцільність апарату орієнтування та ін.) [8].

У плані науковості потрібно враховувати такі моменти: наскільки повно підручник розкриває зміст навчальної програми; чи реалізує він сучасні підходи до вивчення предмета; якою мірою використовуються вікові й пізнавальні можливості учнів.

Підручник – не самодостатній елемент освітнього процесу, причому як традиційного, так і інноваційного. Він може повноцінно функціонувати лише за умови використання всіх одиниць навчально-книжкового комплексу. За такого підходу підручник – це:

- засіб прилучення особистості до культурного і духовного відродження української державності;

- система адаптованих до умов освітнього процесу знань, умінь, норм і цінностей, як невід'ємний атрибут людської діяльності, спілкування;

- засіб моделювання паритетних взаємостосунків між учнем (студентом) і вчителем (викладачем) у процесі спільної освітньої діяльності;

- чинник інтелектуального, соціального, психосмислового і духовного розвитку особистості;

- стимул творчої самоактивності і самореалізації індивідуальності;

- спосіб бачення світу й самого себе в контексті загальнолюдської культури.

Оскільки структура підручника визначається насамперед його освітнім змістовим наповненням, то при її визначенні та при роботі з підручниками іноземної мови як зарубіжними, так і вітчизняними, доцільно керуватися принципами:

- інваріантності і повноцінності добору структурних компонентів розділів і тем;
- проблемності і відкритості кожного її елемента для пошукової мисленнєвої активності; пропорційності і гармонійності освітнього тексту, що породжують якісно нову властивість – естетичність сторінок підручника;
- потенційної просторовості змісту-структури під час свідомої психокультурної взаємодії наступника з підручником.

Створення підручника нового покоління – фундаментальна проблема освітянського сьогодення і водночас – одне з найскладніших соціально-технологічних явищ у цивілізованому суспільстві.

Особливо співзвучний вимогам сьогодення підхід до аналізу шкільного підручника, запропонований О.Я. Савченко [9]. Підручник має включати такі блоки: цільовий, інформаційний, процесуальний, мотиваційний, контрольний, матеріально-технічний. Даний аналіз є комплексним, оскільки в умовах особистісно-орієнтованого навчання підручник покликаний формувати не лише інтелектуальну сферу учнів, а й емоційну та волюву, розвивати інтерес до навчання, до конкретного навчального предмета.

З метою з'ясування найважливіших узагальнюючих характеристик навчальної книги Я.П. Кодлюк пропонує здійснювати дидактичний аналіз підручника для загальноосвітньої школи за такими напрямками: функції підручника; його структура; поліграфічне оформлення; підручник у системі навчально-методичного комплексу [7].

Педагог-методист Хуторской О.В. виокремлює основні напрями методики аналізу забезпечення предмету. Першим кроком на шляху такого підходу має стати описовий аналіз як перший основний метод дослідження підручника. Він спрямований на з'ясування ролі і місця підручника у системі навчально-методичного комплексу, зокрема: підручник – самостійний елемент навчального процесу; зв'язок підручника з іншими компонентами навчального комплексу, їх узгодженість (зошит з друкованою основою, книга для додаткового читання тощо); підручник і методична література для вчителя, їх взаємозв'язок. [10]

Наступний крок – структурно-функціональний аналіз конкретного підручника. Складовими такого підходу визнано структурний аналіз підручника та його функціональну характеристику. Структурний аналіз передбачає виявлення складу елементів навчальної книги і зв'язків між ними. Функціональний аналіз передбачає з'ясування того, якою мірою у підручнику зреалізовані провідні функції навчальної книги – інформаційна, розвивальна, виховна і мотиваційна. [8]

Завершує розроблену методику порівняльний аналіз чинних навчальних книг з певного предмету з метою з'ясування таких аспектів: чи забезпечується наступність у змісті навчального матеріалу (за класами); чи витримана

позитивна динаміка використання навчальних завдань і вправ тощо. Все це допомагає реалізувати принцип полікультурності, який є пріоритетним при вивченні іноземної мови.

Література:

1. Граник Г.Г. Проблемы школьного учебника (О конструировании учебника). – М.: Просвещение, 1985. – Вып.15. – С. 102-117.
2. Дайнеко В.И. Оптимальные учебники и оптимальный путь к ним // Проблемы школьного учебника. – М.: Просвещение, 1985. – Вып. 15. – 254 с. – С. 33-52.
3. Державний стандарт базової і повної середньої освіти (освітня галузь «Мова і література»: Іноземні мови) Іноземні мови. – 2004 – № 1. – С. 3-7.
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання (наук. ред. С.Ю. Ніколаєва) – К.: Ленвіт, 2003. – 261 с.
5. Зуев Д.Д. Школьный учебник. – М.: Педагогика, 1983. – 240 с.
6. Каким быть учебнику: дидактические принципы построения (за ред. И.Я. Лернера, Н.М. Шахмаева). – Ч.2 – М.: гуд-во РАО, 1992. – С. 80-178.
7. Кодлюк Я.П. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960-2000 рр.). – Київ, 2005. – 450 с.
8. Редько Валерій. Засоби формування комунікативної компетентності у змісті шкільних підручників з іноземних мов. Теорія і практика: монограф. [Текст] / Валерій Редько. – К. : Генеза, 2012. – 224 с.
9. Савченко О.Я. Альтернативні можливості початкової освіти [Текст] / Савченко О.Я. // Початкова школа. – 1994. – № 5. – С. 3-6.
10. Хуторской, А.В. Место учебника в дидактической системе / А.В. Хуторской // Педагогика. – 2005. – № 4. – С. 10-18.